

TEMIDA
2023, vol. 26, br. 3, str. 365-387
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2303365D>
Originalni naučni rad
Primljeno: 14.6.2023.
Odobreno za štampu: 30.10.2023.

Problemi dece roditelja u zatvoru i njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite¹

VIOLETA ĐORĐEVIĆ*
JASNA HRNČIĆ

Deca roditelja na izvršenju kazne zatvora (RIKZ) se suočavaju sa brojnim problemima u ostvarivanju prava koji izmiču našoj naučnoj i stručnoj javnosti, počevši od njihovog statističkog praćenja. Cilj rada jeste prikaz rezultata istraživanja koji se odnose na utvrđivanje karakteristika i problema dece RIKZ i njihove pozicije u sistemu socijalne zaštite. Sprovedeno je mešovito istraživanje deskriptivnog tipa i transferzalnog dizajna. Podaci su prikupljeni upitnicima, intervjuom i analizom dosijea. Uzorak je obuhvatao dvanaestoro dece RIKZ, sedmoro njihovih roditelja (na slobodi), staratelja ili hranitelja i 16 stručnih radnika Centra za socijalni rad (CSR) Leskovac. Pokazalo se da deca RIKZ imaju probleme u ponašanju i u socijalnim odnosima. Njihova iskustva viđanja sa RIKZ su stresna. Većina njihovih staratelja ima negativan stav prema viđanju deteta sa RIKZ. Stručni radnici CSR ne sprovode mere i usluge posebno prilagođene problemima ove dece jer one nedostaju. Potrebno je njihovo razvijanje i kvalitetna primena u saradnji sa krivično-pravnim sistemom.

Ključne reči: deca roditelja na izvršenju kazne zatvora, socijalna zaštita, socijalni rad, krivično-pravni sistem, kontakti sa roditeljima.

¹ Podaci prikazani u istraživanju su prikupljeni za potrebe izrade master rada prve autorke rada. Deo podataka je usmeno predstavljen na konferenciji 43. Susreti socijalnih radnika na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu 2. juna 2023. godine pod nazivom: „Analiza pozicija i potreba dece roditelja na izdržavanju kazne zatvora u Republici Srbiji“. Rad je finansijski podržan Planom naučnoistraživačkog rada, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

² MA Violeta Đorđević je istraživačica pripravnica na Institutu za srpsku kulturu, Priština-Leposavić i doktorantkinja na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. E-mail: violeta.djordjevic.96@gmail.com.

³ Dr Jasna Hrnčić je redovna profesorka na Odeljenju za socijalnu politiku i socijalni rad Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. E-mail: jhrncic@gmail.com.

Uvod

Trend rasta izricanja zatvorskih kazni zabeležen je u ovom, 21. veku, kako u svetu (Mazza, 2002; Miller, 2006), tako i u Republici Srbiji⁴ (RS). Dok je 2021. godine širom sveta 11900000 lica bilo lišeno slobode (Fair, Walmsley, 2021), u Srbiji je bilo 10557 lica lišenih slobode⁵. Naša zemlja spada među evropske zemlje sa izrazito visokom stopom zatvaranja i sa velikom gustom zatvorske populacije. Time raste i broj roditelja na izvršenju kazne zatvora (RIKZ) i njihove dece koja su izložena separaciji od roditelja i diskriminaciji. Procenjuje se da u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) ima 2,6 miliona dece RIKZ (Turney, Goodsell, 2018), a oko 800000 dece u Evropi (EUROCHIPS, 2011). Podaci o broju dece RIKZ za Srbiju nisu dostupni.

Eksperimentalno istraživanje sprovedeno sa 411 dece pokazalo je da je separacija od roditelja usled služenja kazne zatvora izrazit prediktor antisocijalnog ponašanja dečaka (ispoljavalo ga je 71% dečaka koji imaju roditelja u zatvoru, u odnosu na 23% dečaka čiji roditelji nisu u zatvoru i koji nisu ispoljavali takvo ponašanje) (Murray, Farrington, 2005). Ova deca imaju i dvostruko veći rizik za mentalne poremećaje (Miller, 2006; Murray, Farrington, 2008). Pored toga, deca RIKZ imaju povećan rizik i za finansijske poteškoće (Arditti i dr., 2003), loše školsko postignuće ili odustajanje od škole, doživljaj vršnjačkog nasilja i zloupotrebu psihoaktivnih supstanci (Murray, Farrington, 2008; Kahya, Ekinci, 2018). Okolnosti koje su bitne za to kako će dete doživeti odlazak roditelja u zatvor jesu uzrast deteta, podrška drugih ljudi, broj prethodnih razdvajanja deteta od roditelja i prethodni problemi u porodici (Convery, Moore, 2011). Teže su posledice kada se radi o mlađoj deci (Murray, Farrington, 2005; Poehlmann, 2005), i ako je separacija bila od roditelja koji je imao aktivnu ulogu u brizi o detetu, tada zatvaranje dovodi do dodatne traumatizacije deteta zbog iznenadnih promena u porodici (Mazza, 2002). Separacija od majke ima teže posledice jer su emotivne veze sa majkom, po pravilu, snažnije (Poehlmann, 2005) i često dovodi do velikih promena staratelja i sredine (Davies i dr., 2008). Istraživanja pokazuju da većina dece doživljava promene u sredini nakon odlaska roditelja na izdržavanje kazne zatvora, koji retko kada bivaju uključeni u planiranje porodičnih aranžmana za svoju decu

⁴ Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija za period 2022-2027, Službeni glasnik RS, br. 142/2022.

⁵ Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija za period 2022-2027, Službeni glasnik RS, br. 142/2022

(Trotter i dr., 2017), kao i da su reakcije dece na separaciju od majke koja ide u zatvor bile plakanje i/ili tuga (83%), zbunjenost (52%), bes i/ili ekstremno ponašanje (40%), indiferentnost (33%), problemi sa spavanjem (32%), razvojna regresija (22%) i strah (18%) (Poehlmann, 2005). Pokazuje se da decu majki na izvršenju kazne zatvora karakteriše i zabrinutost o ishodima sudskog procesa i načinu života roditelja u zatvoru, briga o neizvesnoj budućnosti, krivica, nisko samopouzdanje, depresija, usamljenost, osećaj napuštenosti, poremećaj pažnje, problemi u ponašanju, agresija i traumom uzrokovano ponašanje, što znatno povećava rizik od rane uključenosti u kriminalne aktivnosti (Wright, Seymour, 2000). Deca se zbog očevog zatvaranja osećaju uznemireno, depresivno i uskraćeno, više plaču, imaju enurezu i često najstariji sinovi mogu da preuzmu ulogu oca u porodici, što ponekad podrazumeva i napuštanje škole i zapošljavanje (Gharaibeh, 2008). Posebno je traumatično iskustvo prisustvovanja hapšenju roditelja (Mazza, 2002; Miller, 2006), koje može biti moderator budućeg ponašanja dece RIKZ (Poehlmann-Tynan, Turney, 2021). Retraumatisacija i nekonzistentne životne okolnosti su prisutne kod dece sa višestrukim separacijama, posebno ako roditelji više puta izvršavaju kaznu zatvora (Davies i dr., 2008; Convery, Moore, 2011). Bitna je i podrška drugih ljudi i prethodni problemi u porodici (Convery, Moore, 2011). Negativna reakcija okoline na zatvaranje roditelja i stigmatizacija porodice otežava situaciju (Davies i dr., 2008; Gharaibeh, 2008; Nesmith, Ruhland, 2008; Heinecke Thulstrup, Eklund Karlsson, 2017) i izaziva sram kod dece (Davies i dr., 2008).

Zatvaranje roditelja dovodi do stresa kod osoba koje zatim brinu o deci (Nesmith, Ruhland, 2008), pogoršanja finansijske situacije, a često i do narušavanja zdravlja (Arditti i dr., 2003). Preporučuje se podrška za njih (Nesmith, Ruhland, 2008), jer je odnos između roditelja (a posebno majke) u zatvoru i osobe koja brine o detetu povezan sa detetovom stabilnošću i ostvarivanjem odnosa deteta sa majkom (Poehlmann i dr., 2008).

Autori ističu važnost ostvarivanja ličnih kontakata između RIKZ i njihove dece kako bi se navedeni rizici smanjili ili otklonili (Mazza, 2002; Miller, 2006; Hairston, 2007; Murray, Farrington, 2008; Nesmith, Ruhland, 2008; Poehlmann-Tynan, Pritzl, 2019). Međunarodni standardi, takođe, ističu da ovi kontakti nisu u sukobu sa garancijama sigurnosti, bezbednosti i reda u zatvoru, te da mogu pozitivno uticati na zatvorenika, dete pa i društvo u krajnjoj liniji (Council of Europe, 2018). Dobrobit od kontinuiranih neposrednih kontakata mogu imati i dete, zatvorenik/ca i čitava porodica (Bouchet, 2008). Mazza (2002) ukazuje

da većina zatvora nema usluge za očeve i da se zatvorska pravila i regulacije vezane za kontakte dece sa RIKZ uživo, telefonom ili pisanim putem čine arbitrarnim i neprilagođenim za decu. Time se može tumačiti nalaz da većina dece nije posećivala RIKZ (Nesmith, Ruhland, 2008). Posebno se ističe važnost socijalnog rada u razumevanju bola koji potencijalno nastaje kod deteta usled zatvaranja roditelja i olakšavanju kontakata između deteta i RIKZ (Mazza, 2002).

U Srbiji pozicija dece RIKZ u krivično-pravnom i sistemu socijalne zaštite i njihovi problemi nisu dovoljno istraženi. O njima se čak ne vodi ni zvanična statistika. Na osnovu empirijskih nalaza iz drugih zemalja, Petrović i Jovanić (2019) ukazuju na negativne efekte zatvaranja roditelja po decu i porodicu, a Pucarević i Skrobić (2021) na potrebu za unapređenjem saradnje između krivično-pravnog i sistema socijalne zaštite.

Specifičan problem ove dece je ostvarivanje prava na redovno održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata sa RIKZ, koje definiše Konvencija o pravima deteta (čl. 9, st. 3), kao i Porodični zakon RS (čl. 61, st. 1)⁶, u kojem se svakom detetu garantuje pravo na ostvarivanje ličnih odnosa sa onim roditeljem sa kojim ne živi. Prema ovom zakonu, deca mogu samostalno doneti odluku o ostvarivanju ličnih odnosa sa roditeljem sa kojim ne žive tek sa navršenih 15 godina života (čl. 61, st. 4), što sugerise da do tog trenutka tu odluku donosi onaj koji brine o detetu. Deca RIKZ mogu naići na prepreke u ostvarivanju ovog prava usled arbitrarnog odlučivanja staratelja o viđanju sa RIKZ i rigidno određenih zatvorskih pravila, poput tačno određenih dana za posetu osuđenim licima, ograničenog vremena trajanja posete, telefonskih kontakata koje sa detetom može da ostvari samo osuđeno lice i to o svom trošku i slično. Pandemija virusa COVID-19 dodatno je otežala neposredne kontakte dece sa RIKZ (Flynn i dr., 2022). Iako kontakti korišćenjem modernih informacionih tehnologija mogu smanjiti troškove i uštedeti vreme, beskontaktne posete mogu biti stresne za mlađu decu, koja ne razumeju zašto ne mogu da dodirnu svoje roditelje (Arditti, 2003; Poehlmann-Tynan, Arditti, 2018).

Za decu posebno zastrašujući može biti postupak i sredina u kojoj viđaju RIKZ. Naoružani pripadnici službe obezbeđenja, zaključavanje vrata, stroga pravila, ogoljena prostorija, bez sadržaja koji su primereni deci, izaziva strah i nesigurnost. Osuđenim licima je u Srbiji garantovano pravo na posete u posebnim prostorijama dva puta mesečno sa bračnim drugom, decom ili bliškim licem (čl. 48, st. 1 Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda

⁶ Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011-dr. zakon i 6/2015.

i okružnih zatvora⁷, kao i čl. 90, st. 1 i čl. 94, st. 1 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija⁸). Osuđenom licu, koje se posebno dobro vlada i ostvaruje napredak u ostvarivanju programa postupanja, upravnik može dodeliti i proširena prava, uključujući i broj poseta i broj poseta u posebnoj prostoriji⁹. Ipak, ne postoje specifične odredbe za način ostvarivanja prava deteta na lične odnose i neposredne kontakte sa RIKZ i za podršku deci u ostvarivanju ovih prava¹⁰. Takođe, iako u velikom broju zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji postoje posebne prostorije za neometano ostvarivanje poseta članova porodice,¹¹ one, po pravilu, ne sadrže posebne sadržaje prilagođene dečijim potrebama.

Uprkos indicijama da je narušeno ostvarivanje prava dece RIKZ, nema dovoljno naučno zasnovanih nalaza o položaju i karakteristikama dece RIKZ (Nesmith, Ruhland, 2008; Henley, 2014; Knudsen, 2019). Prema našim saznanjima, u Srbiji nije bilo istraživanja na ovu temu. Cilj rada jeste prikaz rezultata istraživanja koji se odnose na karakteristike i probleme dece RIKZ i njihove pozicije u sistemu socijalne zaštite. Značaj ovog istraživanja je u prikupljanju podataka o deci lica koja se nalaze na izvršenju kazne zatvora, koji nedostaju u našoj sredini, a koji su relevantni za bolje razumevanje usluga i mera koje su potrebne za olakšavanje njihovog položaja. Ono, takođe daje osnovu za dalja istraživanja u ovoj oblasti.

Metodološki okvir istraživanja

Sprovedeno je istraživanje mešovitog tipa i transferzalnog dizajna. Korišćeni su primarni i sekundarni izvori podataka.

⁷ Službeni glasnik RS, br. 79/2016.

⁸ Službeni glasnik RS, br. 22/2014, 35/2019.

⁹ Član 51 Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, Službeni glasnik 79/2016; čl. 129 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS 55/2014, 35/2019.

¹⁰ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad Službeni glasnik RS, br. 59/2008, 37/2010, 19/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022.

¹¹ Član 48, stav 2, Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora.

Cilj istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je utvrđivanje karakteristika i problema dece RIKZ i njihove pozicije u sistemu socijalne zaštite. Posebni ciljevi istraživanja su: 1) prikaz i analiza karakteristika i problema dece čiji su roditelji na izvršenju kazne zatvora; 2) prikaz i analiza odnosa porodice prema pravu deteta na neposredni kontakt sa RIKZ; 3) prikaz i analiza usluga i mera socijalne zaštite koje su ovoj deci i njihovim porodicama pružene.

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno u Centru za socijalni rad (CSR) Leskovac tokom 2021. godine. Kriterijum selekcije CSR-a je bio dostupnost podataka. Uzorak je obuhvatao decu RIKZ, njihove roditelje, staratelje ili hranitelje i stručne radnike CSR-a. Kriterijumi za uključivanje dece u istraživanje su: jedan ili oba roditelja su bila ili su i dalje na izvršenju kazne zatvora, sposobnost deteta da razume pitanja i dobrovoljni pristanak deteta i roditelja/staratelja na istraživanje. Kako zvanične evidencije o deci RIKZ nema, uzorak je formiran na osnovu sećanja voditelja slučaja CSR Leskovac o korisnicima kojima se jedan ili oba roditelja nalaze, ili su se nalazila na izvršenju kazne zatvora u periodu od 2015. do 2021. godine. Od ukupno 20 porodica, slučajnim uzorkovanjem je izabrano sedam porodica, koje su imale ukupno 12 dece, osmoro muškog i četvero ženskog pola, uzrasta od jedne do 22 godine. Deca su odabrana za intervju na osnovu njihove sposobnosti da razumeju i odgovore na pitanja, koju je pokazivalo devetoro dece, petoro muškog i četvero ženskog pola, uzrasta od četiri do 22 godine. Od troje preostale dece, dvoje je bilo uzrasta od jedne do tri godina starosti, a jedno je imalo višestruke razvojne poremećaje. Intervjuisani su i roditelji na slobodi, staratelji ili hranitelji, njih ukupno sedam (po jedan iz svake porodice), petoro ženskog i dvoje muškog pola, od čega tri majke, dve babe, jedan deda i jedan hranitelj.

Uzorak je obuhvatao i svih 16 stručnih radnika u Službi za zaštitu dece i mladih u CSR Leskovac, uzrasta od 25 do 63 godina, 14 ženskog i dva muškog pola. Dužina radnog staža je bila od pet do 35 godina. Među stručnim radnicima, bilo je 12 voditelja slučaja, tri supervizorka i jedna rukovoditeljka ove Službe. Po obrazovanju su bili socijalni radnici (4), pedagozi (5), specijalni pedagozi (3) i psiholozi (4). Sedam od 16 stručnih radnika je imalo od 150 do 200 predmeta godišnje, dok su ostali imali manje.

Tehnike prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni iz dosijea i putem upitnika i intervjuja. Podaci prikupljeni iz dosijea su obuhvatali tri kategorije: a) podatke o detetu (pol, uzrast, školovanje i zdravlje deteta, drugi problemi deteta, kontakti deteta sa roditeljem u zatvoru); b) podatke o porodici (broj, pol i uzrast sve dece u porodici, osoba koja brine o detetu i od kada, razlozi evidentiranja porodica u sistemu socijalne zaštite) i c) podatke o RIKZ (pol, uzrast, krivično delo zbog kojeg je zatvoren).

Polustrukturirani intervju je imao dve forme: formu za dete RIKZ i formu za njegovog roditelja na slobodi, staratelja ili hranitelja. Obe forme su obuhvatale: a) sociodemografske podatke o detetu, RIKZ i o roditelju na slobodi, staratelju ili hranitelju; b) podatke o neposrednoj socijalnoj sredini deteta (o drugoj deci, pohađanju škole, eventualnom hraniteljstvu i o reakciji sredine na zatvaranje roditelja) i c) podatke o razlozima gubitka slobode RIKZ. Forma za dete je uključivala i pitanja o njegovom odnosu prema izvršenju kazne zatvora roditelja (o deljenju informacije o RIKZ sa vršnjacima, reakciji sredine), o održavanju ličnih odnosa sa RIKZ (učestalost, sadržaj, kvalitet i značaj kontakta sa RIKZ), o osećanjima deteta prema izvršenju kazne zatvora roditelja i o odnosu deteta prema svom životu i svojim roditeljima. Forma za roditelja na slobodi, hranitelja ili staratelja je obuhvatala i pitanja o njegovom/njenom svojstvu u odnosu na dete i RIKZ, o stavu prema održavanju kontakata deteta sa RIKZ, o svojoj ulozi u održavanju kontakata deteta sa RIKZ i o iskustvu u saradnji sa stručnim radnicima CSR Leskovac.

Upitnik za stručne radnike (USR) je konstruisan za potrebe istraživanja u tri forme: za voditelje slučaja (USR-V1), supervizore (USR-S1) i rukovodioce (USR-R1). Svaka forma bila je sastavljena od zatvorenih i otvorenih pitanja (ukupno 21). Zajednička pitanja se odnose na: a) sociodemografske karakteristike ispitanika (pol, obrazovanje, uzrast, radni staž i obim posla); b) način saznanja o zatvaranju roditelja; c) iskustvo i obučenosť za rad sa decom RIKZ; d) zahtevnosť rada sa ovom decom; e) procenu problema dece RIKZ i njihovih razloga; f) stav po pitanju ostvarivanja ličnih odnosa deteta sa roditeljem u zatvoru; g) primenjene usluge i mere socijalne zaštite i h) sugestije za unapređenje rada sa decom RIKZ. Forma za supervizore sadrži i pitanje o specifičnosti supervizije rada voditelja slučaja sa decom RIKZ, a za rukovodioce pitanje o načinu dodeljivanja stručnim radnicima predmeta u kojima ima dece RIKZ.

Postupak prikupljanja i obrade podataka

Za sprovođenje istraživanja od CSR Leskovac traženo je i dobijeno odobrenje od direktora CSR, kao i saglasnost svih zaposlenih u Službi za zaštitu dece i mladih. Stučnim radnicima je dat odštampan odgovarajući upitnik (USR), koji su zatim popunili i vratili istraživačici. Voditelji slučaja su zamoljeni da se prisete porodica korisnika usluga CSR-a Leskovac u periodu od 2015. do 2021. godine, u kojima je bilo maloletno dete i RIKZ. To je bilo otežano usled čestih promena voditelja slučaja zbog porodijskog ili trudničkog bolovanja, odlaska u penziju, otkaza ili smrti. Analizirani su dosijei izabranih sedam porodica. Zatražena je i dobijena pisana saglasnost roditelja, staratelja ili hranitelja za učešće u istraživanju njih i deteta, a zatim i pristanak dece, usmeni ili pisani ukoliko su deca bila pismena. Obavljen je intervju sa devetoro dece i sedmoro njihovih roditelja, staratelja ili hranitelja, tokom koga su zapisivani odgovori ispitanika tehnikom slepog kucanja. U ovom radu odgovori dece, roditelja, staratelja ili hranitelja i stručnih radnika označeni su šiframa¹².

Kvantitativna obrada podataka je obuhvatala izračunavanje frekvencija odgovora na zatvorena pitanja na upitniku. Pored toga, sprovedena je i kvalitativna analizu sadržaja dokumentacije i odgovora na otvorena pitanja po kategorijama.

Rezultati istraživanja

Podaci iz dosijea

a) Opšte karakteristike dece čiji su roditelji na izvršenju kazne zatvora

U sedam posmatranih porodica bilo je ukupno dvanaest dece - u jednoj ima troje dece, u tri porodice po dvoje i u tri po jedno dete. U trenutku istraživanja, osmoro dece je išlo u školu, jedno je završilo školovanje, a troje su bili ispod školskog uzrasta. O troje dece se sve vreme starao roditelj koji nije na izvršenju kazne zatvora, jedno je živelo sa roditeljem u trenutku istraživanja, ali je prethodno bilo na hraniteljstvu, petoro je sve vreme boravka

¹² Žd – dete ženskog pola; Md – dete muškog pola; Žst – staratelj ženskog pola; Sž – stručnjak ženskog pola;

roditelja u zatvoru pod starateljstvom srodnika, dvoje je bilo na hraniteljstvu a u trenutku istraživanja je živelo kod srodnika, dok je jedno dete bilo na hraniteljskom smeštaju. Kod osmoro dece nisu uočeni zdravstveni poremećaji niti problemi u socijalnom prilagođavanju. Kod dvoje dece su uspostavljene dijagnoze određenih poremećaja - kod jednog deteta su prisutni višestruki mentalni poremećaji, a kod drugog mentalni i fizički poremećaji, dok su oboje pokazivali i probleme u ponašanju, socijalnom prilagođavanju i školskom postignuću. Još je dvoje dece pokazivalo probleme u prilagođavanju: jedno probleme u ponašanju, a drugo probleme u adaptaciji na školsku sredinu.

b) Razlozi preduzimanja mera i pružanja usluga porodicama dece RIKZ u CSR-u

Centar za socijalni rad Leskovac je, po zahtevu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, za svako zatvoreno lice podnosio izveštaj o njegovim porodičnim prilikama. Osim toga, preduzimao je mere i pružao usluge ovim porodicama po barem još dva osnova, uključujući: davanje novčane socijalne pomoći (pet porodica), poremećene porodične odnose (četiri), poveravanje dece ili izmena odluke o poveravanju dece nakon razvoda ili prekida vanbračne zajednice (četiri), nasilje u porodici (tri), problemi u ponašanju i krivična dela dece (dve), postavljanje dece pod starateljstvo ili privremeno starateljstvo (pet) i smeštaj dece u drugu porodicu (tri).

c) Roditelji na izvršenju kazne zatvora

U svim porodicama su očevi bili na izvršenju kazne zatvora, dok je u jednoj porodici i majka bila u zatvoru. RIKZ su bili uzrasta od 21 do 46 godina. Sedmoro roditelja je osuđeno zbog krivičnih dela kao što su ponovljene krađe, prevare, razbojništva, nasilje u porodici i pokušaj ubistva. Osmi RIKZ je sankcionisan zbog zasnivanja vanbračne zajednice sa ženskim detetom uz njen pristanak, a osuđen je na deset godina zatvora zbog obljube nad detetom. Iako ne postoji sudska odluka koja ovom ocu ograničava roditeljska prava, stručni radnik CSR Leskovac je u svojstvu neposrednog staratelja deteta odlučio da je u najboljem interesu deteta, koje je rođeno u ovoj vanbračnoj zajednici, da ne viđa oca koji je u zatvoru, tako da dete nije znalo ko mu je otac do urasta od 6 godina.

Intervju sa decom

a) Odnos dece prema izvršenju kazne zatvora roditelja

Nijedno dete nije znalo tačan razlog zbog kojeg je roditelj bio ili jeste na izvršenju kazne zatvora, a petoro njih nije znalo koliko će izvršenje kazne trajati. Ni jedno dete nije nikome reklo da im je roditelj na izvršenju kazne zatvora. Sedmoro dece je osetilo sram kada su ih druga deca ispitivala o RIKZ: „Uvek kada me neko pita o ocu bude mi neprijatno“ (Žd04). „Na pitanje o ocu izmislim nešto“ (Žd03).

Njih sedmoro je smatralo da njihovi vršnjaci znaju da imaju RIKZ i bilo im je teško zbog toga. „Kada sam čuo šaputanje u školi uvek sam mislio da o meni pričaju i o tome kako mi je otac u zatvoru“ (Md06). Nekima su se deca zbog toga podsmevala: „Drugovi su mi govorili da sam kriminalac, da sam isti kao tata“ (Md08), „Voleo bih da u školi nikada nisu saznali da mi je otac bio u zatvoru, nekoliko njih sam prebio jer su me zezali“ (Md09).

b) Održavanje ličnih odnosa dece sa roditeljima koji su na izvršenju kazne zatvora

Sva intervjuisana deca su u nekom trenutku imala kontakte sa RIKZ u zatvoru, a njih troje je sa roditeljem komuniciralo i preko video poziva. Kontakti su se retko ostvarivali. Samo u dve porodice su se deca viđala sa jednim RIKZ jednom mesečno i češće. Sva deca su navela da im je iskustvo odlaska u zatvor bilo stresno. Smetalo im je zaključavanje, ograničeno vreme sa roditeljem, naoružani stražari, provođenje vremena bez ikakvih aktivnosti. Sedmoro dece je navelo da im smeta prostor, odnosno zatvorski ambijent u kojem ostvaruju kontakte sa svojim roditeljima. Sama komunikacija sa roditeljem, takođe, može biti stresna. Petoro dece je navelo da roditelj koji je u zatvoru vrlo često govori loše o drugom roditelju ili da je tokom posete tužan.

Dve devojčice su prekinule da ostvaruju kontakte sa svojim ocem jer ih je vređao: „Nazivao nas je pogrđnim imenima i govorio je mojoj majci da će je ubiti kad izađe. Zato smo se i preselile“ (Žd04). Ostalo sedmoro je navelo da je ostvarivalo ili da ostvaruje kontakte sa roditeljem i da im to mnogo znači.

c) Osećanja dece prema izvršenju kazne zatvora roditelja

Svo devetoro dece su u nekom trenutku osetili tugu jer im je roditelj u zatvoru. Najčešći razlog je gubitak kontakta i razmene sa RIKZ: „Bio sam naj-srećniji kada su tatu pustili za slavu, tad smo napokon svi bili zajedno i nisam morao da idem u zatvor da bih ga video” (Md09), „Mame nema da se igramo, sad je samo vidim (preko video poziva) i to ne često” (Md05). Tužni su i zbog svoje pozicije: „Da, bilo je tužno i bilo mi je žao, ali mene, jer sam napokon sebi priznala da on nije dobar otac. On je, znate, tukao moju majku ispred mene. To mu neću zaboraviti. A neću ni njoj jer me je ostavila” (Žd03).

Šestoro dece je reklo da je osećalo strah. Plašili su se zatvora u kojem je roditelj: „Plašim se policajaca, svi su naoružani” (Žd02). Strahovali su i od reago-vanja sredine kad sazna za RIKZ, od ishoda izvršenja kazne zatvora roditelja i od potpunog gubitka roditelja: „Plašim se da tatu više nikada neću videti” (Md07).

d) Odnos dece RIKZ prema svom životu i svojim roditeljima

Odnos dece RIKZ prema svom životu i roditeljima se kretao u širokom rasponu. Neki su prihvatili svoj život sa roditeljem koji je na slobodi: „Ništa mi sada ne fali, dobro mi je ovde sa mamom” (Žd04). Neki su prihvatili svoj život, ali samo delimično roditelje: „Želim da ostanem kod tete (hraniteljice), ne želim da budem sa mamom i tatom, volela bih da ih viđam, ali neću da živim kod njih. Kod tete mi je lepo” (Žd02). Neki prihvataju život, ali ne i roditelje: „Želim da se osamostalim, mislim da nemam drugačije potrebe od ostalih ljudi iako sam odrastala drugačije. Jedno je sigurno, ne želim da viđam svoje roditelje, oni za mene ne postoje” (Žd03). Jedno dete odbacuje život zbog nedostatka roditelja, što je evidentno u njegovom zaključku: „Ne sviđa mi se ovako. Mame nema, a on (tata) je u zatvoru. Bolje da se nisam rodio” (Md07).

Intervju sa roditeljima koji nisu na izvršenju kazne zatvora, starateljima ili hraniteljem

Roditelji i staratelji koji se brinu o deci RIKZ su znali zbog čega je drugi roditelj (roditelji) u zatvoru, dok hranitelj to nije znao. Svih sedam ispitanika su u nekom trenutku odvodili decu u zatvor kako bi videli svoje roditelje. Svi su

istakli da je poseta bila veoma stresna i za njih i za decu, koja su pre ulaska i/ili nakon povratka iz posete plakala, tresla se i bila uplašena.

Petoro ispitanika smatraju da kontakti deteta i RIKZ više štete detetu nego što mu koristi: „...to nije mesto za decu. Niste videli njihovu razočaranost kada se viđenje završi“ (Žst01). Postoje i ekonomske prepreke: „Nemamo para za taj put. Deca se viđaju sa njom (majkom) preko Skajpa. Ja to dozvoljavam“ (Žst04). U ovoj porodici otac je smešten bliže, pa su deca odvođena kod njega.

Šest od sedam ispitanika su bili zadovoljni podrškom koju su im pružili stručni radnici CSR Lekovac, dok je jedna ispitanica smatrala da je stručni radnik bio nezainteresovan da joj pomogne da uspostavi kontakt sa stručnom službom u zatvoru.

Odgovori stručnih radnika

Skoro svi stručni radnici (n=15) su saznali da je roditelj u zatvoru od člana porodice tokom rada sa njima po drugom osnovu. Njih osmoro su saznali u postupku starateljstva, petoro preko zahteva Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za dostavom izveštaja o porodičnim prilikama osuđenog lica, a četvero prilikom smeštaja deteta u drugu porodicu.

Broj porodica sa RIKZ sa kojima su stručni radnici CSR radili se kretao u rasponu od dve do deset porodica. Devet ispitanika smatra da su dovoljno obučeni za rad sa porodicama dece sa RIKZ, dok njih sedam smatra da nisu, navodeći da im nedostaju znanja o specifičnostima ličnosti zatvorenika i o svim faktorima od značaja za takve porodice, kao i veštine adekvatne procene interesa deteta u regulisanju kontakata sa roditeljem na izvršenju kazne zatvora, motivacije dece da ostvaruju kontakte sa RIKZ i pružanja efikasne podrške ovoj deci i porodicama.

Skoro svi stručnjaci iz uzorka (n=13) smatraju da je rad sa decom RIKZ zahtevniji u odnosu na druge predmete, mada ne žele da izbegnu rad sa ovakvim porodicama, dok dvoje to ne smatra.

Dvanaest stručnjaka smatra da su ova deca sklonija problemima, najčešće zbog izloženosti negativnim uticajima u porodici (disfunkcionalne porodice, negativni modeli ponašanja i slično) i zbog odsustva RIKZ. Od toga, devetoro smatra da se radi o problemima u ponašanju.

Svi stručni radnici smatraju da je važno da dete održava kontakte sa oba roditelja. Njih petoro zastupa ovaj stav bezuslovno: dvoje zbog pravilnog razvoja identiteta i prava deteta da zna ko su mu roditelji, dvoje zbog očuvanja emotivnih odnosa i jedan „da bi dete razumelo da roditelj nije napustio dete jer ne želi da se stara o njemu, da nije ono krivo (mala deca to misle) i da roditelj preuzme odgovornost za svoje postupke - što takođe može biti značajno za ponašanje deteta u budućnosti” (Sž05). Jedan stručnjak ukazuje i na važnost koji kontakt sa detetom ima za očuvanje psihičkog zdravlja i uzorno ponašanje RIKZ. Ostalima je važna procena najboljeg interesa deteta da ostvaruje kontakte sa RIKZ u svakom konkretnom slučaju. Troje smatra da je dovoljna procena bezbednosti. Dvoje daju preporuke vezane za uzrast deteta: „nije preporučljivo da deca nižeg uzrasta posećuju roditelje u zatvoru, ali postoje mogućnost da se roditelji puštaju vikendom kući” (Sž02), „Mislim da deca na uzrastu iznad deset godina treba da viđaju roditelja, manja ne jer je odlazak u zatvor veliki stres za manju decu” (Sž06). Stručni radnici su navodili i druge uslove: „...ukoliko deca imaju očuvanu emotivnu vezu sa roditeljem i može da se obezbedi da dete vidi roditelja u prihvatljivim, zadovoljavajućim uslovima” (Sž14), „...ukoliko se proceni da to nije stres deci i ukoliko stručnjaci pružaju podršku u vođenju” (Sž13), „...u zavisnosti od uzrasta dece, dužine trajanja kazne, porodične istorije, stanja i potreba dece i roditelja i potrebe za viđenjem između dece i roditelja” (Sž01). Dve stručnjakinje su istakle važnost participacije deteta.

Skoro svi stručnjaci iz uzorka (n=15) smatraju da se u CSR Leskovac pruža adekvatna podrška deci RIKZ. Samo se u jednom odgovoru naglašava da je položaj dece RIKZ „...potpuno neobuhvaćena tema u svim sistemima, koji ni jednim propisom ne prepoznaju pravo dece i roditelja koji je u zatvoru da ostvaruju kontakte. Potrebno je imati individualizovan pristup svakom detetu u svakom konkretnom slučaju” (Sž01).

Slično, skoro svi ispitanici (n=14) su naveli da se deci RIKZ pruža standardna podrška kao i deci sa drugim problemima koji se nalaze na evidenciji CSR Leskovac, koja obuhvata usluge starateljske zaštite, savetodavnog rada, materijalne podrške (novčana socijalna pomoć i jednokratna novčana pomoć), procene, izrade planova, smeštaja u drugu, mahom hraniteljsku porodicu i slično. Samo troje ispitanika je pomenulo i saradnju sa ustanovama za izvršenje kazne zatvora i pružanje podrške prilikom odlaska u kaznenu ustanovu.

Skoro svi (n=14) smatraju da nedostaju posebno prilagođene usluge, mere i postupci, dok jedan smatra da je poseban postupak vezan za starateljsku zaštitu¹³. Isti broj stručnih radnika (n=14) nema saznanja o tome da li se za decu RIKZ sprovode posebni postupci u nekim drugim ustanovama, kao što su sudovi, kazneno-popravni zavodi, okružni zatvori, Specijalna zatvorska bolnica, nevladine organizacije. Samo jedan ispitanik smatra da stručnjaci zaposleni u kazneno-popravnim zavodima pripremaju i realizuju edukacije koje su specijalizovane za potrebe dece RIKZ i da nevladine organizacije edukuju i informišu širu javnost o mogućim problemima i posledicama po razvoj ove dece.

Na pitanje kako raspoređuje predmete sa detetom čiji je roditelj na izvršenju kazne zatvora, rukovoditeljka je odgovorila da to radi na osnovu veština i znanja koje je voditelj slučaja pokazao tokom svog rada, jer je rad sa ovakvim porodicama zahtevan. Na pitanje da li postoji specifičnost supervizijskog rada sa stručnim radnicima koji rade sa decom RIKZ, jedna supervizorka potvrđuje, jer sa kolegama zajedno procenjuje da li je u najboljem interesu deteta da se viđa sa roditeljem u zatvoru, dok druge dve negiraju da postoji specifičnost.

Nekoliko voditelja slučaja je dalo sugestije za unapređenje rada sa ovom decom. Smatrali su da je potrebno da službe pri kazneno-popravnim zavodima i okružim zatvorima rade na stvaranju ambijenta za posetu dece i na razvoju roditeljskih veština RIKZ, da se razviju programi rada sa decom RIKZ i da se taj rad suštinski produbi, kao i da se poveća materijalna podrška ovoj deci od strane CSR-a.

Diskusija

Utvrđeno je da su u svim porodicama koje su bile predmet ovog istraživanja i u kojima je RIKZ prisutni višestruki problemi, što ukazuje na potrebu za većom podrškom obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalne zaštite, radi preveniranja, rešavanja i saniranja ovih problema. Podatak da tri četvrtine stručnjaka iz uzorka smatra da su deca RIKZ sklonija problemima, a najčešće problemima u ponašanju, u skladu je sa rezultatima drugih istraživanja (Muray, Farrington, 2005). Ipak, samo za trećinu dece postoji nalaz u dosijeima

¹³ Starateljska zaštita nije postupak koji se pokreće samo onda kada je reč o deci RIKZ, već i kada su roditelji preminuli, napustili dete ili se o njemu ne staraju na adekvatan način i slično.

da imaju probleme u prilagođavanju i mentalnom zdravlju, što sugeriše da je izveštavanje u dosijeima često nepotpuno.

Nijedno dete u našem istraživanju nije bilo informisano o tačnim razlozima zatvaranja roditelja, dok je u istraživanju Nesmith i Ruhland (2008) većina od 24 deteta bila svesna zbog čega je roditelj u zatvoru, što sugeriše da se u našoj kulturi to više krije, verovatno zbog potrebe da se dete zaštiti i izbegavanja stigmatizacije od okoline. Skrivanje istine potencijalno ugrožava ovu decu, jer ona mogu to da saznaju na bolniji način - iz medija, od suda, od komšija ili vršnjaka. Neistina ugrožava i njihove odnose sa roditeljima. Pokazuje se da kod dece kojima nije rečena istina o razlogu zatvaranja roditelja može javiti nepoverenje prema roditeljima (Profaca, Buljan Flander, 2009).

Nalaz da su deca RIKZ trpela zbog stigmatizacije i posledično osećala sram u skladu je sa rezultatim drugih istraživanja (Davies i dr., 2008; Gharai-beh, 2008; Nesmith, Ruhland, 2008; Heinecke Thulstrup, Eklund Karlsson, 2017), kao i nalaz da vršnjacima nisu ništa rekla ili su lagala o RIKZ (Kahya, Ekinci, 2018).

Sva deca u našem istraživanju su posetila RIKZ u zatvoru, za razliku od nalaza istraživanja Nesmith i Ruhland (2008), u kome većina dece nije posećivala roditelje u zatvoru. Po iskazu dece i njihovog drugog roditelja (koji nije u zatvoru), staratelja ili hranitelja, sva deca su doživela posete RIKZ kao stresne. Uprkos stresu i stavu većine njihovih roditelja, staratelja ili hranitelja da zbog stresa kontakti deteta sa RIKZ više štete nego što koriste, većina dece je nastavljala da viđa roditelja u zatvoru jer im je to značilo.

Nalazi ukazuju na potrebu za boljom pripremom dece za odlazak u zatvor i za prilagođavanjem postupka i sredine u zatvoru potrebama dece koja posećuju roditelje, poput Francuske, u kojoj u 20 zatvora postoji ukupno 70 posebno opremljenih prostorija za posete dece roditeljima u trajanju od 72 sata (Ayre i dr., 2006). Slično, u Italiji se realizuje projekat „Žuti prostor“ (Spazio Giallo), koji podrazumeva prostorije u zatvoru nalik na igraonice (opremljene igračkama, knjigama, veselih boja), koje služe za pripremu deteta za susret sa RIKZ (Bambini Senza Sbarre)¹⁴. Deci RIKZ je dostupna i aplikacija „Žuti telefon“ (YET Yellow Telephone/Telefono Giallo), preko koje mogu da se informišu o lokaciji zatvora, vremenu posete i pravima u zatvoru. Kreirana je i igrice „Nađi

¹⁴ Videti na: <https://www.bambinisenzasbarre.org/spazio-giallo-nel-carcere/>, stranici pristupljeno 4.5.2023.

tatu", slična igri „nađi blago“, gde se detetu na ulazu da karta sa preprekama i krajnjim ciljem pronalaženja oca u sobi za posete. Danska ide korak dalje, obezbeđujući kuće na pola puta, u kojima osuđena lica u poslednjim godinama izvršenja kazne zatvora mogu da budu zajedno sa svojom decom uz stručnu podršku (Minke, 2011). Takođe, loša iskustva dece u komunikaciji sa RIKZ sugerišu potrebu za unapređenjem roditeljskih veština zatvorenika. Tako, u Francuskoj postoje stručnjaci koji odvođe dete u zatvor ako to ne mogu osobe koje brinu o njemu, i pomažu da se unapredi komunikacija između deteta i RIKZ¹⁵.

Nalaz o negativnim reakcijama dece na zatvaranje roditelja odgovara rezultatima drugih istraživanja o tuzi zbog gubitka roditelja i zbog svoje teške pozicije, o strahu od zatvora i od reakcije sredine (Poehlmann, 2005), o depresiji (Gharaibeh, 2008) i o osećaju stida (Davies i dr., 2008; Kahya, Ekinci, 2018). Nalaz da deca pre ulaska i nakon povratka iz posete bivaju uznemirena u skladu je sa nalazima drugih istraživanja (Gharaibeh, 2008). O teškoj situaciji u kojoj se nalaze deca RIKZ svedoči i povlačenje od roditelja kod većine dece, što ukazuje na potrebu za stručnom podrškom. Rezultati sugerišu i da stručni radnici u CSR nedovoljno rade sa decom RIKZ na preveniranju i prevazilaženju trauma vezanih za zatvaranje roditelja, olakšavanju teških emocija i boljem nošenju sa stigmatizacijom zbog zatvaranja roditelja. Posledice se ipak mogu smanjiti ukoliko deca imaju adekvatnu podršku zajednice za razvijanje veština prevazilaženja ove teške situacije (Heinecke Thulstrup i dr., 2017) i imaju razvijenu rezilijentnost i sposobnost korišćenja podrške sredine (Weidberg, 2017). Razlozi čestog negativnog stava roditelja, staratelja ili hranitelja prema održavanju ličnih kontakata deteta sa RIKZ, dobijenog u istraživanju, mogu biti nedostatak materijalnih sredstava, ali i sukob između roditelja (u četiri porodice je bilo poremećenih porodičnih odnosa, a u još tri je došlo do nasilja u porodici), zbog čega roditelj ili staratelj (srodnik) može namerno osujetiti kontakte dece sa RIKZ. To može imati negativne posledice po dete - Ainsworth (1989) nalazi da slabo razvijena veza sa roditeljima može da ima negativan uticaj na detetove kasnije emotivne veze i aktivnosti u svetu. U našem istraživanju konitinitet veze je kod devetoro od dvanaestoro dece narušen jer su u nekom trenutku bili izmešteni u srodničku i/ili hraniteljsku porodicu. Redovna komunikacija između roditelja i dece je neophodna kako

¹⁵ Relais Enfance et Famille, videti na: <http://www.relais-enfance-famille.fr/action-prison/presentation-action-prison>, stranici pristupljeno 11.11.2022.

bi se održala privrženost između njih, olakšalo uspešno ujedinjenje porodice nakon razdvajanja (Hairston, 2009) i motivisao zatvorenik za primereno ponašanje u zatvoru i uspešnu reintegraciju po izlasku (Bouchet, 2008). Da bi se deci obezbedio kontinuitet u ostvarivanju kontakta sa RIKZ važno je da roditelj ili staratelj deteta ne bude isključivi arbitrar u donošenju odluke o održavanju ličnih kontakata deteta sa RIKZ, već da se ova odluka donosi u saradnji stručnjaka u CSR i u zatvoru koji zastupaju dečja prava (Lagoutte, 2016). Nalaz da nedostaje saglasnost između stručnih radnika CSR oko načina utvrđivanja najboljeg interesa deteta u odnosu na kontakte sa RIKZ ne iznenađuje ako uzmemo u obzir nedostatak jasnih regulativa po ovom pitanju. Da postupanje može biti arbitarno ilustruje primer navedene odluke stručnog radnika CSR sa dalekosežnim implikacijama, da je u najboljem interesu deteta da ne viđa oca u zatvoru. Svakako da bi podrška detetu trebalo da bude zasnovana na obuhvatnoj i pažljivoj proceni najboljeg interesa deteta od strane za to obučenog stručnjaka, koja uključuje kvalitet emotivne veze deteta sa RIKZ, odnos deteta prema viđanju sa RIKZ i bezbednost sredine u kojoj se obavlja poseta RIKZ. Ipak, posebna obuka za ovaj rad nije na raspolaganju u Srbiji.

Istraživanje je pokazalo da se u CSR sa ovom decom ne radi dovoljno na očuvanju porodice u otežanim uslovima zbog zatvaranja roditelja i na omogućavanju posećivanja RIKZ. Ova deca su nevidljiva za sve postojeće sisteme. U sistemu socijalne zaštite se ne predviđaju usluge i mere koje su posebno prilagođene potrebama ove dece, dok zatvorski sistem saradnju sa CSR svodi na traženje izveštaja o porodičnim prilikama osuđenog lica i ne obaveštava CSR da osuđeno lice ima dete kome treba pomoći u teškoj situaciji u kojoj se nalazi. Slična situacija je i u Engleskoj i Velsu (Boswell, 2018).

Potrebno je doneti jasne smernice za postupanje stručnih radnika CSR radi pružanja podrške deci RIKZ. Trebalo bi da se stručni radnici CSR uključe u podršku detetu od samog trenutka lišavanja slobode njegovog roditelja, za šta je potrebna saradnja sa krivično-pravnim sistemom. Posebno je značajno pružanje podrške deci koja prisustvuju hapšenju, kao i ako je RIKZ primarni staratelj detetu. Ostvarivanje prava deteta na očuvanje porodičnih veza bi bilo unapređeno jasnim procedurama za uključivanje mišljenja stručnjaka CSR u donošenje odluke o viđanju RIKZ, kao i na dokazima zasnovanim kriterijumima za individualizovanu procenu kada je u najboljem interesu deteta da ne ostvaruje odnose sa RIKZ, jer se radi o heterogenim porodicama sa različitim iskustvima u svakodnevnom životu (Foster, 2019).

Odluka da se ne ostvaruju lični kontakti deteta sa RIKZ bi trebalo da bude izuzetak, a ne pravilo. Ohrabruje što skoro svi stručni radnici CSR prepoznaju potrebu za posebno prilagođenim uslugama, merama i postupcima za ovu decu. Međutim, obeshrabrujuće je to da većina stručnih radnika iz uzorka smatra da su dovoljno obučeni za rad sa ovom decom, a da pri tome samo jedan stručni radnik pokazuje dublje razumevanje problema koji ovde postoje.

Ograničenja istraživanja

Istraživanje je zasnovano na malom uzorku, u CSR u jednom gradu. Takođe, problem je sagledan samo iz perspektive dece i njihovog roditelja na slobodi, stručnih radnika zaposlenih u CSR. Problem bi bilo dobro sagledati i iz perspektive roditelja koji su na izvršenju kazne zatvora, zatvorskog i krivično-pravnog sistema i nadležnih ministarstava. Uprkos ograničenju, ovo istraživanje daje neke osnovne smernice o temi koja je zapostavljena u našoj stručnoj i naučnoj literaturi.

Zaključak

Istraživanje je pokazalo da postoji veliki prostor za poboljšanje prakse ostvarivanja prava dece roditelja u zatvoru u okviru sistema socijalne zaštite i krivično-pravnog sistema. Nedostaju statistički podaci o ovoj deci u ovim sistemima. Nedostaje niz usluga u oblasti socijalne zaštite i krivično-pravnog sistema i bolja saradnja između istih, a kako bi se olakšala teška situacija u kojoj se nalaze deca RIKZ i njihove porodice. Ostvarivanje prava dece na održavanje neposrednog kontakata sa RIKZ je možda najveći izazov. Nedostatak jasnih procedura i na dokazima zasnovanih kriterijuma za procenu najboljeg interesa deteta u odnosu na viđanje RIKZ, dozvoljava arbitrarnost u procenama i odlučivanju. Dalja istraživanja bi mogla da doprinesu boljem razumevanju potreba dece zatvorenika, ako bi bila sprovedena na većem uzorku, uključivala i roditelje u zatvoru i stručnjake krivično-pravnog sistema, i obuhvatnije istražila karakteristike i potrebe dece roditelja u zatvoru i članova njihovih porodica, kao i faktore rizika i zaštite u odnosu na eventualne mentalne i fizičke probleme ove dece. U oblasti praktičnog delovanja, potrebno je da se razvije i kvalitetno primenjuje niz mera i usluga prilagođenih njihovim problemima.

Literatura

- Ainsworth, M. S. (1989) Attachment Beyond Infancy. *American Psychologist*, 4, str. 709-716. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.44.4.709>
- Arditti, J. A. (2003) Locked Doors and Glass Walls: Family Visiting at a Local Jail. *Journal of Loss and Trauma*, 8, str. 115-138. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/15325020305864>
- Arditti, J. A., Lambert-Shute, J., Joest, K. (2003) Saturday Morning at the Jail: Implications of Incarceration for Families and Children. *Family Relations*, 3, str. 195-204. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2003.00195.x>
- Ayre, L., Philbrick, K., Reiss, M. (2006) *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice*. Paris: EUROCHIPS.
- Boswell, G. (2018) Imprisoned Fathers and their Children: A Reflection on Two Decades of Research. *Child Care in Practice*, 2, str. 212-224. <https://doi.org/10.1080/13575279.2017.1420037>
- Bouchet, S. M. (2008) *Children and Families with Incarcerated Parents. Exploring Development in the Field and Opportunities for Growth*. Baltimore: The Annie E. Casey Foundation.
- Convery, U., Moore, L. (2011) Children of Imprisoned Parents and their Problems. U: P. Scharff-Smith, L. Gampell (ur.) *Children of Imprisoned Parents*. Copenhagen: The Danish Institute for Human Rights, str. 12-30.
- Davies, E., Brazzell, D., La Vigne, N. G., Shollenberger, T. (2008) *Understanding the Experiences and Needs of Children of Incarcerated Parents: Views from Mentors*. Washington, D.C.: Urban Institute Justice Policy Center.
- Flynn, C., Bartels, L., Dennison, S., Taylor, H., Harrigan, S. (2022) Contact Experiences and Needs of Children of Prisoners Before and During COVID-19: Findings from an Australian survey. *Child & Family Social Work*, 1, str. 67-78.
- Foster, R. (2019) Families' Experiences in a Prison Visitors' Centre. U: M. Hutton, D. Moran (ur.) *The Palgrave Handbook of Prison and the Family*. Springer International Publishing, str. 251-272.
- Gharaibeh, F. A. (2008) The Effects upon Children in Jordan of the Imprisonment of their Fathers: A Social Work Perspective. *International Social Work*, 2, str. 233-246. <https://doi.org/10.1177/0020872807085861>
- Hairston, C. F. (2007) *Focus on Children with Incarcerated Parents: An Overview of the Research Literature*. Baltimore: The Annie E. Casey Foundation.

Hairston, C. F. (2009) *Kinship Care when Parents are Incarcerated: What We Know, What We Can Do. A Review of the Research and Recommendations for Action*. Baltimore: The Annie E. Casey Foundation.

Heinecke Thulstrup, S., Eklund Karlsson, L. (2017) Children of Imprisoned Parents and Their Coping Strategies: A Systematic Review. *Societies*, 2, str. 1-16. <https://doi.org/10.3390/soc7020015>

Henley, A. (2014) Book Review - Children of the Prison Boom: Mass Incarceration and the Future of American Inequality. *The Sociological Review*, 4, str. 920-922. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12202>

Kahya, O., Ekinci, C. E. (2018) In Their Own Words: School Lives of Children with an Imprisoned Parent. *International Journal of Educational Development*, 62, str. 165-173. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2018.04.002>

Knudsen, E. M. (2019) Hearing Children's Voices in Studies of Familial Incarceration: Experiences from a Canadian Study. U: M. Hutton, D. Moran (ur.) *The Palgrave Handbook of Prison and the Family*. Springer International Publishing, str. 341-364.

Lagoutte, S. (2016) The Right to Respect for Family Life of Children of Imprisoned Parents. *The International Journal of Children's Rights*, 1, str. 204-230. <https://doi.org/10.1163/15718182-02203002>.

Mazza, C. (2002) And Then the World Fell Apart: The Children of Incarcerated Fathers. *Families in Society*, 5, str. 521-529. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.61>

Miller, K. M. (2006) The Impact of Parental Incarceration on Children: An Emerging Need for Effective Interventions. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 4, str. 472-486. <https://doi.org/10.1007/s10560-006-0065-6>

Minke, L. K. (2011) The Effects of Mixing Offenders with Non-Offenders: Findings from a Danish Quasi-experiment. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 1, str. 80- 99. <https://doi.org/10.1080/14043858.2011.561624>

Murray, J., Farrington, D. P. (2005) Parental Imprisonment: Effects on Boys' Antisocial Behavior and Delinquency through the Life-Course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 12, str. 1269-1278. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01433.x>

Murray, J., Farrington, D. P. (2008) The Effects of Parental Imprisonment on Children. U: M. Tonry (ur.) *Crime and Justice: A Review of Research*. Chicago: University of Chicago Press, str. 133-206.

Nesmith, A., Ruhland, E. (2008) Children of Incarcerated Parents: Challenges and Resiliency, in their Own Words. *Children and Youth Services Review*, 10, str. 1119-1130. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2008.02.006>

Petrović, V., Jovanić, G. (2019) Marginalizacija dece kao posledica inkarceracije roditelja. U: J. Petrović, G. Jovanić (ur.) *Društvene devijacije - Položaj marginalizovanih grupa u društvu*. Banja Luka: Centar modernih znanja, Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju, str. 201-212.

Poehlmann, J. (2005) Representations of attachment relationships in children of incarcerated mothers. *Child Development*, 76, str. 679-696. doi: 10.1111/j.1467-8624.2005.00871.x.

Poehlmann, J., Shlafer, R. J., Maes, E., Hanneman, A. (2008) Factors Associated with Young Children's Opportunities for Maintaining Family Relationships During Maternal Incarceration. *Family Relations*, 3, str. 267-280. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00499.x>

Poehlmann-Tynan, J., Arditti, J. A. (2018) Developmental and Family Perspectives on Parental Incarceration. U: C. Wildeman, A. R. Haskins, J. Poehlmann-Tynan (ur.) *When Parents are Incarcerated: Interdisciplinary Research and Interventions to Support Children*. Washington, DC: American Psychological Association, str. 53-81.

Poehlmann-Tynan, J., Pritzl, K. (2019) Parent-Child Visits When Parents are Incarcerated in Prison or Jail. U: J. M. Eddy, J. Poehlmann-Tynan (ur.) *Handbook on Children with Incarcerated Parents*. New York: Springer International Publishing, str. 131-147. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-16707-3_10

Poehlmann-Tynan, J., Turney, K. (2021) A Developmental Perspective on Children with Incarcerated Parents. *Child Development Perspectives*, 1, str. 3-11. <https://doi.org/10.1111/cdep.12392>

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011-dr. zakon i 6/2015.

Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, Službeni glasnik RS, br. 79/2016 .

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, Službeni glasnik RS, br. 59/2008, 37/2010, 19/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022.

Profaca, B., Buljan Flander G. (2009) Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru*. Zagreb: Pravobranitelj za djecu, str. 32-46.

Pucarević, B., Skrobić, L. (2021) Kontakti dece sa roditeljima lišenim slobode. *Godišnjak za pedagogiju*, 1, str. 63-73. <https://doi.org/10.46630/gped.1.2021.5>

Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija za period 2022-2027, Službeni glasnik RS, br. 142/2022.

Violeta Đorđević, Jasna Hrnčić Problemi dece roditelja u zatvoru i njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite

Trotter, C., Flynn, C., Baidawi, S. (2017) The Impact of Parental Incarceration on Children's Care: Identifying Good Practice Principles from the Perspective of Imprisoned Primary Carer Parents. *Child & Family Social Work*, 2, str. 952–962. <https://doi.org/10.1111/cfs.12315>

Turney, K., Goodsell, R. (2018) Parental Incarceration and Children's Wellbeing. *The Future of Children*, 28, str. 147-164.

Weidberg, F. (2017) Giving Children of Imprisoned Parents a Voice. *Educational Psychology in Practice*, 4, str. 371–386. <https://doi.org/10.1080/02667363.2017.1336703>

Wright, L. E., Seymour, C. B. (2000) *Working with Children and Families Separated by Incarceration: A Handbook for Child Welfare Agencies*. Washington, DC: CWLA Press.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br. 35/2019.

Internet izvori

Bambini Senza Sbarre. Yellow Space in the Prison. Dostupno na: <https://www.bambinisenzasbarre.org/spazio-giallo-nel-carcere/>, stranici pristupljeno 4.5.2023.

Council of Europe (2018) Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents. Dostupno na: https://childrenofprisoners.eu/wp-content/uploads/2019/12/CoE_Rec20185.pdf stranici pristupljeno 22.9.2023

EUROCHIPS, (2011) *Strengthening Mutual Trust in the European Judicial Area - A Green Paper on the Application of EU Criminal Justice Legislation in the Field of Detention. Consultation Response by the European Network for Children of Imprisoned Parents*. Dostupno na: <https://childrenofprisoners.eu/wp-content/uploads/2019/02/GreenPaper.pdf>, stranici pristupljeno 8.4.2023.

Fair, H., Walmsley, R. (2021) *World Prison Population List - Word Prison Brief* (13th ed.). London: The Institute for Crime & Justice Policy Research. Dostupno na: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_13th_edition.pdf, stranici pristupljeno 3.3.2023.

Konvencija o pravima deteta (1989) Beograd: UNICEF. Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>, stranici pristupljeno 2.4.2023.

Relais Enfance et Famille. Présentatiton. Dostupno na: <http://www.relais-enfance-famille.fr/action-prison/presentation-action-prison>, stranici pristupljeno 11.11.2022.

VIOLETA ĐORĐEVIĆ¹⁶

JASNA HRNČIĆ¹⁷

Problem of Children of Incarcerated Parents and Their Position in Social Welfare

Children of incarcerated parents (CIP) face numerous challenges in realizing their rights, which have been largely overlooked in our scientific and professional community, starting from their statistical tracking. This study aims to present the research results related to the characteristics and problems of CIP and their position within the social welfare system. A mixed, descriptive and transfer design research was conducted. Data was collected through questionnaires, interviews, and file analysis. The sample included twelve children of incarcerated parents, seven of their parents (who are not incarcerated), guardians or foster parents, and 16 professionals from the Center for Social Work (CSW) in Leskovac. It was found that children of incarcerated parents have behavioural and social relationship problems. The experiences of visitation with incarcerated parents are stressful for these children. The majority of their guardians have a negative attitude towards visitation with incarcerated parents. CSW professionals do not implement measures and services specifically tailored to the problem of these children because they are lacking in the welfare system. It is necessary to develop and implement such measures in collaboration with the criminal justice system.

Keywords: children of incarcerated parents, social welfare system, social work, criminal justice system, parent-child visitation.

¹⁶ MA Violeta Đorđević is a Researcher Intern at the Institute for Serbian Culture Pristina – Leposavic and PhD student at the Faculty of Political Sciences, University of Belgrade. E-mail: violeta.djordjevic.96@gmail.com.

¹⁷ Dr Jasna Hrnčić is a Full Professor at the Department for Social policy and Social work, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade. E-mail: jhrncic@gmail.com.